

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

AUTEURS

JOLIJN BROEKHUIZEN

Met medewerking van
MAAIKE VAN KAPEL
FREEK HERMENS

Maart 2017

OVER DE ONTWIKKELING VAN EEN ONDERZOEKSINSTRUMENT

ZICHT OP RADICALISERING

Voorwoord	3
1 Aanleiding en inhoud	4
1.1 Ontwikkeling onderzoeksinstrument 2015	4
1.2 Doorontwikkeling onderzoeksinstrument 2016	5
1.3 Nadere toelichting proces ontwikkeling onderzoeksinstrument	5
2 Inhoud onderzoeksinstrument	9
2.1 Factoren die de voedingsbodem voor radicalisering vormen	9
2.2 Onderzoeksgroepen	10
2.3 Dataverzameling	10
2.4 Maatwerk	12
2.5 Analyse bestaand beleid: handelingskader met kansrijke interventies	12
Bijlage 1 Recente literatuur voedingsbodem radicalisering	13

'Het land dat zijn diversiteit productief weet te maken heeft uiteindelijk de beste papieren voor de toekomst.' Dat schreven we in 2016 in ons Jaarbericht aan de minister.¹ Daarbij gaat het om de veerkracht van 'het land van aankomst' bij de vestiging van nieuwelingen. En om de mate waarin diversiteit als vanzelfsprekend wordt ervaren – na een, twee of zelfs drie generaties.

Welke inspanningen zijn daarvoor nodig? Welke kansen zijn er en welke bedreigingen doen zich voor? Wanneer grijpt de overheid in en hoe doet ze dat? Deze laatste vraag is van belang waar het gaat om gewelddadige radicalisering van moslimjongeren.

Radicalisering is gevaarlijk – er zijn potentiële slachtoffers, zij tast het vertrouwen in de samenleving aan en zij ondermijnt het integratieproces. Radicalisering is dus een urgent probleem, dat vraagt om een effectieve benadering, zowel repressief als preventief. Dat kan het beste lokaal, dicht bij de jongeren, de ouders en de sociale omgeving en vanuit de lokale organisaties en instellingen, van de gemeente tot de moskee, van het jongerenwerk tot de politie.

Vanuit deze urgentie ontwikkelde het Kennisplatform Integratie en Samenleving onderhavig onderzoeksinstrument. Het biedt de mogelijkheid om meer greep te krijgen op de factoren waarvan bekend is dat zij van invloed zijn op radicalisering. Het geeft inzicht in de mate waarin zich lokaal een voedingsbodem heeft ontwikkeld, door risico's en mogelijkheden in beeld te brengen – bij moslimjongeren zelf en bij hun omgeving.

Voor de ontwikkeling van het instrument is niet over een nacht ijs gegaan. Het is in talloze gremia besproken en het is uitgebreid getest. Maar we willen door toepassing in de praktijk de punten op de i zetten. Het is dus nog niet zomaar in te zetten. De gevoe-

ligheid van de thematiek vereist een gedegen en doordachte benadering van jongeren, professionals en sleutelfiguren.

Effectief beleid staat of valt met een nauwkeurige diagnose (kwantitatief en kwalitatief). Het onderzoeksinstrument biedt mogelijkheden voor een gefundeerde aanpak van de radicaliseringsproblematiek. Inzichten over de voedingsbodem voor radicalisering kan een impuls geven aan bestaand beleid, gericht op het vroegtijdig verminderen van de vatbaarheid voor radicale invloeden.

Prof. Hans Boutellier

Wetenschappelijk directeur Verwey-Jonker Instituut
Hoogleraar Veiligheid & Veerkracht, VU Amsterdam

---

¹ *De omstreden vluchteling. Jaarbericht 2015*. Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving, 2016.

1.1 Ontwikkeling onderzoeksinstrument 2015

Toenemende onvrede, gevoelens van uitsluiting, afkeren van de Nederlandse samenleving en eventueel hieruit voortvloeiende radicalisering vormen een zeer complex probleem in de huidige Nederlandse samenleving. Radicalisering is niet alleen een probleem vanwege mogelijk terroristisch geweld (binnen en buiten Europa). Voor de jongeren geldt dat de gevolgen van radicalisering hun positie en kansen in de samenleving, geestelijke gezondheid, en sociaal-emotionele ontwikkeling negatief kunnen beïnvloeden. Ook de samenleving komt door angst en wij-zij gevoelens onder druk te staan en polarisatie en segregatie tussen bevolkingsgroepen in de samenleving nemen toe.

Uit een reeks verkennende gesprekken in 2015 bleek dat er met name bij gemeenten behoefte is om vroegtijdig preventief te kunnen ingrijpen om radicalisering onder islamitische jongeren tegen te gaan. Gemeenten gaven aan meer inzicht te willen in de voedingsbodem voor radicalisering, de factoren die jongeren vatbaar kunnen maken voor een radicaliseringsproces. Hierdoor wordt het mogelijk op basis van kennis preventieve maatregelen te nemen: specifieke en meer generieke interventies om jongeren meer weerbaar te maken. Met de informatie kan men focus aanbrengen in (preventief) beleid, beleid onderbouwen en het gesprek aan gaan met bewoners en jongeren in wijken. Gemeenten gaven tijdens de verkennende gesprekken aan vooral behoefte te hebben aan informatie uit de zogenaamde 'haarvaten' van hun wijken.

Binnen een verkennend project van KIS (Kennisplatform Integratie en Samenleving) is het Verwey-Jonker Instituut in 2015 nagegaan hoe het beste aan bovenstaande behoefte aan kennis van gemeenten tegemoet kan worden gekomen. Twee vragen stonden in het project centraal:

1. Welke factoren dragen bij aan de voedingsbodem voor radicalisering? en
2. Hoe kunnen deze factoren gemeten worden?

Kort samengevat zijn de volgende acties in 2015 ondernomen om een antwoord op deze vragen te kunnen geven:

- Op basis van een literatuurverkenning en informatie uit interviews is bepaald welke factoren bijdragen aan een voedingsbodem voor radicalisering.
- Op basis van deze factoren is een gestructureerde vragenlijst ontwikkeld, waarmee bij professionals en sleutelfiguren informatie kan worden opgehaald.
- De vragenlijst is in een pilot in twee buurten in Amsterdam getest en vervolgens geëvalueerd.

De ontwikkelde vragenlijst leverde veel interessante informatie op over de aanwezige risicofactoren die gezamenlijk de voedingsbodem voor radicalisering vormen. Tegelijkertijd kwamen er enkele verbeterpunten van zowel de vragenlijst zelf als (breder) de methode om de voedingsbodem in zicht te kunnen brengen naar voren. Er is daarom gekozen in 2016 een vervolg aan het project te geven.²

2 Voor meer informatie over de verkenning in 2015: <http://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/instrument-voedingsbodem-radicalisering-in-wijken.pdf>. Broekhuizen J, Hermens H, Van Kapel M en Van Wonderen R (2016) *Naar een signaleringsinstrument voor de voedingsbodem voor radicalisering in wijken. Een verkenning van de mogelijkheden*. Utrecht: KIS/Verwey-Jonker Instituut.

1.2 Doorontwikkeling onderzoeksinstrument 2016

AANVULLING FACTOREN DIE VOEDINGSBODEM RADICALISERING VORMEN

Op het moment wordt er veel onderzoek uitgevoerd naar radicalisering en wat daar de oorzaken van zijn (zie bijlage 1 voor een literatuurlijst). Zo komen er steeds nieuwe inzichten over de factoren die de voedingsbodem voor radicalisering vormen. Ook de doorlopende gesprekken die de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut met experts hebben genereren nieuwe kennis over de factoren die jongeren vatbaar maken voor radicalisering. Alle nieuwe inzichten gebruiken we in 2016 om het onderzoeksinstrument zo volledig mogelijk te maken. Het doel is het gehele palet aan factoren die bij (kunnen) dragen aan de vatbaarheid voor radicalisering in zicht te kunnen brengen. Deze factoren hebben we, in aansluiting op het door M. Slotman en J. Tillie in 2006 gemaakte onderscheid in: *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, onderverdeeld in een sociale, religieuze en politieke dimensie.

MOGELIJKHEID KWANTITATIEVE EN KWALITATIEVE DATAVERZAMELINGSMETHODEN

De evaluatie van 2015 liet zien dat er naast kwantitatieve data ook behoefte was aan kwalitatieve informatie. Verhalen om de gegevens te kunnen duiden. Maar ook, een kwalitatieve analyse van beleid, waardoor duidelijk kan worden of de vastgestelde voedingsbodem voor radicalisering voldoende door het huidige beleid geadresseerd wordt. In de doorontwikkeling in 2016 hebben we daarom kwalitatieve onderdelen aan het onderzoeksinstrument toegevoegd.

DATAVERZAMELING ONDER DRIE DOELGROEPEN

De vragenlijst die in 2015 ontwikkeld was, was bedoeld om af te nemen onder professionals die geregeld met jongeren in contact komen en onder sleutelfiguren die goed zicht hebben op wat er bij jongeren in de gemeente speelt. In 2016 is er voor gekozen jongeren zelf ook als onderzoeksgroep te onderscheiden. Het is van belang het niet alleen over de jongeren te hebben, maar juist ook informatie bij de jongeren zelf op te halen. Het onderzoeksinstrument richt zich hiermee dus op drie doelgroepen: professionals, informele sleutelfiguren en jongeren.

NEUTRALER EN EVENWICHTIGER MAKEN VRAAGSTELLING ENQUÊTE

Uit evaluatieve gesprekken met respondenten van de vragenlijst uit 2015 kwam naar voren dat zij de vragen regelmatig eenzijdig en negatief geformuleerd vonden. Ze kregen het gevoel dat er bij voorbaat al een negatief beeld bestond van islamitische jongeren

en dat er min of meer naar problemen werd gezocht. Sommige respondenten ervoeren de vragenlijst als stigmatiserend.

In de doorontwikkeling in 2016 hebben we daarom veel aandacht besteed aan evenwichtigheid in de vragenlijsten, door zoveel mogelijk een neutrale vraagstelling te gebruiken en indien het niet anders kan meer negatief en meer positief geformuleerde vragen af te wisselen. Er is besloten de nieuwe vragenlijsten te testen onder jongeren en professionals. Ook is aan een aantal vragenlijst- en radicaliseringsexperts gevraagd hun reactie te geven op zowel de inhoud als de gehanteerde vraagstelling in de enquête. Ten slotte is er hier in een klankbordgroep over gesproken. De komende alinea's gaan hier nader op in.

1.3 Nadere toelichting proces ont- wikkeling onderzoeksinstrument

KLANKBORDGROEP

April 2016 is een aantal experts in een klankbordgroep bijeengekomen om mee te denken over de doorontwikkeling van het onderzoeksinstrument. De volgende personen hebben aan de sessie deelgenomen: adviseur Expertise Unit Sociale Stabiliteit (ESS), projectleider Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (CCV), beleidsambtenaar ministerie van SZW, directeur Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) en professor radicalisering van de UvA. Ook een jongerenwerker van Jou was uitgenodigd, maar hij kon uiteindelijk niet aanwezig zijn.

De volgende vragen hebben we aan de klankbordgroep voorgelegd.

- A. Wat is het algemene beeld over de (tot dan toe) ontwikkelde onderzoeksinstrument?
- B. Zijn er nog factoren die deel uit kunnen maken van de voedingsbodem van radicalisering of van relevante triggerfactoren die nu niet in het onderzoeksinstrument zijn meegenomen?
- C. Hoe moeten we het onderzoek framen? Wel of niet radicalisering benoemen? En verschilt dit per doelgroep? Hoe voorkomen we (gevoelens van) stigmatisering?
- D. Terminologie: term moslimjongeren / islamitische jongeren?

A. Algemene beeld

De aanwezigen geven aan dat het onderzoeksinstrument beleidsmatig interessante informatie kan opleveren. Bij gemeenten bestaat er een behoefte onderzoek te doen naar de 'vroeg voorkant' om gericht beleid te kunnen maken. De aanwezigen spreken uit dat het van belang is dat informatie die het onderzoeksinstrument genereert voor preventief beleid moet worden

gebruikt. Dat bevindingen kunnen worden ingezet om jongeren meer weerbaar te maken.

B. Factoren

Twee factoren die bij kunnen dragen aan de voedingsbodem voor radicalisering komen aan de orde die nog aan het onderzoeksinstrument kunnen worden toegevoegd:

- De mate waarin jongeren zich vertegenwoordigd voelen door organisaties. Komen organisaties voor de jongeren op? Het gevoel dat de overheid er ook voor jou is.
- Een diverse vriendenkring kan een beschermende factor zijn. Want dan hoor je meerdere meningen en tegengeluiden.

Vragen hierover zijn aan het onderzoeksinstrument toegevoegd.

C. Frame, voorkomen stigmatisering

Deelnemers aan de klankbordgroep geven aan dat onderzoek ook een interventie is. Als je alleen over risicofactoren praat, dan is het mogelijk dat 'sommige jongeren bevestigd raken in hun gevoel een tweederangsburger te zijn'. De deelnemers stellen dat radicalisering een afslag is, maar slechts een van de vele. Daarom is het van belang ook te vragen naar wat wel goed gaat en wat jongeren wel hebben. Zoveel als mogelijk moeten er neutrale en objectieve vragen gesteld worden en een positieve vraagstelling gebruikt worden. De onderzoekers geven als reactie aan hier goed aandacht aan te besteden.

In aansluiting wordt besproken de mening van jongeren over de vragenlijst te achterhalen. Een testfase in te richten waarin kan worden nagegaan hoe de vragen bij jongeren aankomen en of ze ze begrijpen. Deze test van de vragenlijst heeft op verschillende momenten in de ontwikkeling van de vragenlijst plaats gevonden (waarover later meer).

Verskil van mening is er tussen de deelnemers aan de klankbordgroep of radicalisering als onderwerp van het onderzoek genoemd moet worden, bijvoorbeeld in de uitnodiging aan de jongeren om aan het onderzoek deel te nemen en in de inleiding op het invullen van de vragenlijst. Het benoemen van radicalisering als thema kan mogelijk al een stigmatiserend effect hebben. Aan de andere kant gaan enkele vragen in de lijst ook echt specifiek over IS en radicalisering, dus dan is het slimmer het wel al in de inleiding te benoemen. We kiezen ervoor om het wel te benoemen in de inleiding, maar het niet als hoofdthema van het onderzoek neer te zetten.

D. Terminologie

De vragenlijst van professionals richt zich op hun beeld en ervaringen van de kwetsbaarheid van moslimjongeren in de gemeente. De onderzoekers twijfelen of ze in de vragenlijst de

term islamitische jongeren moeten gebruiken of moslimjongeren. De deelnemers aan de klankbordgroep stellen hier het volgende over:

- Met islamitische jongeren maak je de koppeling met het geloof. En sommige jongeren beschouwen uitreizigers niet als islamitisch.
- Moslimjongeren past meer bij werkelijkheid en heeft daarmee de voorkeur van de meeste aanwezigen.

We beslissen in de vragenlijst de term 'moslimjongeren' te gebruiken.

CHECK VRAGENLIJST BIJ RADICALISERINGSEXPERTS EN WETENSCHAPPERS

Aan enkele vragenlijst- en radicaliseringsexperts is gevraagd een reactie te geven op zowel de inhoud van als de gehanteerde vraagstelling in de conceptenquêtes voor professionals/sleutelfiguren en voor jongeren. De volgende personen hebben een reactie op de vragenlijst gegeven: professor radicalisering van de UvA, universitair docent en radicaliseringsonderzoeker van de VU, adviseur van de Expertise Unit Sociale Zaken (ESS), beleidsmedewerkers van de ministeries van SZW en BZK en vier gemeentelijke beleidsambtenaren (waarvan er één bij de afdeling onderzoek en statistiek werkt).

De geconsulteerden gaven, in aansluiting op de test van de vragenlijst met jongeren (waarover later meer), aan dat enkele vragen voor jongeren te ingewikkeld zijn, met name vragen over zingeving en identiteit. Deze vragen hebben we aangepast. Verder hebben we nog op enkele andere plekken de vragen aangepast, zodat ze makkelijker te begrijpen zijn.

Enkelens gaven het advies de vragenlijst voor jongeren dusdanig op te stellen dat (vrijwel) alle vragen zowel aan jongeren met als zonder een islamitische achtergrond gesteld kunnen worden. Ten eerste omdat radicalisering ook voorkomt bij bekeerlingen, ten tweede omdat het interessante kan zijn referentiegegevens te hebben, ten derde omdat dit de kans verkleint dat jongeren zich gestigmatiseerd voelen. Aan deze goede aanbeveling hebben we ook gehoor gegeven.

Ten slotte hebben we ook gehoor gegeven aan het advies in de vragenlijst ruimte te bieden voor de eigen verantwoordelijkheid van de jongere. Dus niet alleen te vragen of een jongere zich gediscrimineerd voelt, maar ook wat hij daar vervolgens mee doet. En niet alleen vragen naar het toekomstperspectief, maar ook te vragen wat dit perspectief volgens de jongere beïnvloedt.

Verder waren er een aantal afzonderlijke en kleinere punten die wij gebruikt hebben om vraagstellingen te verbeteren, zowel

om vragen duidelijker te maken, als om vragen meer neutraal te stellen.

TEST VRAGENLIJST BIJ PROFESSIONALS EN JONGEREN

We testten een conceptversie van de vragenlijst uit bij verschillende professionals en jongeren. Hierbij stelden we de volgende vragen:

- Zijn de vragen goed te begrijpen en eenduidig te interpreteren?
- Zijn de gebruikte termen goed te begrijpen?
- Welk gevoel geeft de vragenlijst en de afzonderlijke vragen?

De vragenlijst voor professionals testten wij bij twee professionals: een gezinscoach en een teamleider van het straathoekwerk. Beide professionals waren ook betrokken bij de pilot in 2015 en dus bekend met de eerdere versie van de vragenlijst. Uit de reacties bleek dat de professionals de vragenlijst verbeterd vonden ten opzichte van de eerdere versie. De vragen waren volgens hen duidelijk en goed in te vullen door professionals. Met de kanttekening dat een professional de buurt wel goed moet kennen om de vragen te kunnen beantwoorden. Eén van de professionals merkte op dat de inleiding van de vragenlijst weerstand op zou kunnen roepen omdat de focus sterk lag op radicalisering. Naar aanleiding van deze opmerking is de inleiding van de vragenlijst aangepast, en wordt hierin beschreven dat afkeren van de samenleving kan leiden tot verschillende problemen *waaronder* radicalisering. Verder zijn enkele kleine wijzigingen gedaan op basis van de opmerkingen van beide professionals, zoals het toevoegen van de antwoordmogelijkheid dat bewoners "niet of nauwelijks met elkaar omgaan" aan het vragenblok over de manier waarop bewoners met elkaar omgaan.

Voor het testen van de vragenlijst voor jongeren voerden wij in mei zes gesprekken, met in totaal acht jongeren en een jongerenwerker. Deze jongerenwerker en één van de jongeren waren ook betrokken bij de pilot in 2015 en waren dus bekend met de eerdere versie van de vragenlijst. De overige zeven jongeren waren voor ons geworven door een jongerenwerker en waren nog niet bekend met de vragenlijst. Van de acht jongeren waren er vier man en vier vrouw. Alle jongeren hadden een islamitische achtergrond, de meeste een Marokkaanse achtergrond. Het opleidingsniveau verschilde: VMBO, HAVO en VWO.

De jongeren is gevraagd de vragenlijst blok voor blok in te vullen. Na elk blok zijn de vragen uit het blok met de jongere besproken. De interviewer stelde de vraag of de vragen duidelijk/begrijpelijk waren en welk gevoel de vragen oproepen? Soms is expliciet de vraag gesteld of de vragen raar of vervelend op de jongere over kwamen. Dit deden we vooral bij vragen waarbij experts

in de adviesronde hadden aangegeven dat ze mogelijk gevoelig zouden kunnen liggen.

Uit de reacties op de vragenlijst voor jongeren bleek dat de vragen grotendeels goed te begrijpen waren en niet als stigmatiserend werden ervaren. De jongere die ook de eerdere vragenlijst had gezien merkte expliciet op dat het een grote verbetering was, de nieuwe versie van de vragenlijst gaf haar geen vervelend gevoel terwijl dit bij de eerdere versie wel het geval was. De jongeren die niet bekend waren met de eerdere vragenlijst maakten geen opmerkingen over een gevoel van weerstand bij de vragen, ook niet wanneer zij hier expliciet naar werden gevraagd.

Op een aantal vragen kwamen wel inhoudelijke opmerkingen. Hierbij ging het er vooral over dat sommige vragen voor jongere jongeren (12-14 jaar) moeilijk te begrijpen zouden kunnen zijn. In meerdere gesprekken werd dit opgemerkt over het vragenblok "zingeving"; dit vragenblok is dan ook aangepast naar aanleiding van deze opmerkingen. Daarnaast zijn enkele kleine aanpassingen gedaan op basis van opmerkingen uit deze gesprekken (zoals toevoegen van de optie 'Koran' als bron voor informatie over het geloof).

Naar aanleiding van de test van de jongerenvragenlijst bij jongeren en professionals en het advies van verschillende experts is de vragenlijst aangepast. De definitieve versie is in november als laatste check voorgelegd aan twee Marokkaanse jongens van 15, waarvan één op het VMBO en één op de HAVO zit. Uit deze test bleek dat de vragen goed te begrijpen zijn. Zo stelde de VMBO-leerling: *"ja het is ook normaal Nederlands toch"*. Ook kwam, vergelijkbaar met de eerdere test, naar voren dat de vragen door de jongeren niet als vervelend zijn ervaren. Zo stelt een jongere op de vraag wat hij van de vragenlijst vond: *"Goed, het is een vragenlijst die ik wel zou invullen."*

De vragenlijsten bestaan uit verschillende schaalconstructen. De vragenlijsten zijn nog niet onder grote aantallen professionals en jongeren getest. Dat betekent dat we nog geen validiteit- en betrouwbaarheidsanalyses hebben kunnen uitvoeren op deze verschillende schalen. Naar aanleiding van deze analyses kunnen er zo nodig nog wijzigingen worden doorgevoerd.

ONDER AANDACHT BRENGEN GEMEENTEN

Onderdeel van de doorontwikkeling in 2016 betrof het onder de aandacht brengen van het onderzoeksinstrument bij gemeenten in het land.

Het onderzoeksinstrument is tijdens de netwerkdag G32, georganiseerd door het CCV, gepresenteerd aan alle aanwezige gemeenten. Hiernaast hebben we het onderzoeksinstrument

mogen toelichten tijdens een inspiratiesessie bij de gemeente Utrecht.

Afzonderlijke gesprekken over het onderzoeksinstrument zijn gevoerd met de gemeenten: Delft, Arnhem, Zoetermeer, Den Haag, Amsterdam, Nijmegen, Zwolle, Gouda, Zaanstad, Amersfoort, Almere en Deventer.

Ter afsluiting van dit project zal het onderhavige rapport aan de G32 gemeenten gestuurd worden.

BESCHIKBAARHEID ONDERZOEKSINSTRUMENT

Het ontwikkelde onderzoeksinstrument staat op den duur vrij ter beschikking aan gemeenten, stadsdelen en anderen die het willen inzetten om zicht te krijgen op de voedingsbodem voor radicalisering. Omdat de ontwikkelde vragenlijsten op dit moment nog niet onder grote aantallen respondenten zijn afgenomen, zal het Verwey-Jonker Instituut vanuit KIS nu nog betrokken zijn bij de afname. Zo zullen er, zoals hiervoor reeds benoemd, nog validerende analyses plaatsvinden, waarna we mogelijk nog laatste wijzigingen in het instrumentarium doorvoeren.

Ten slotte, het onderzoeksinstrument is geen statisch instrument. Indien er bijvoorbeeld nieuwe inzichten uit onderzoek komen over de voedingsbodem voor radicalisering, dan kan het instrument dientengevolge worden aangepast.

2

Inhoud onderzoeksinstrument

2.1 Factoren die de voedingsbodem voor radicalisering vormen

Op basis van literatuuronderzoek en gesprekken met experts in zowel 2015 als 2016 hebben we vastgesteld welke 'pushfactoren' gezamenlijk de voedingsbodem voor radicalisering bepalen. We onderscheiden een sociale, religieuze en politieke dimensie.³ We denken hiermee op dit moment alle als relevant beschouwde factoren in kaart te hebben gebracht.

Belangrijk om op te merken dat hoewel de factoren hier voornamelijk als risicofactoren zijn geformuleerd, deze omgedraaid ook als beschermende factoren kunnen worden gezien én dat deze factoren in de ontwikkelde vragenlijsten zowel positief als meer negatief (beschermend versus risico) zijn geformuleerd.

Sociale dimensie (push)

Niet thuis voelen in Nederland.	Micro
Ervaren discriminatie.	Micro
Zoektocht identiteit.	Micro
Kwetsbaarheden jongeren, waardoor weinig perspectief (bijv. geen werk/opleiding, drugs/drankprobleem, psychisch probleem, criminaliteit).	Micro
Behoeftte aan sensatie en avontuur.	Micro
Opvoedstijl ouders, handelingsverlegenheid ouders (moeite om te praten over gevoelige kwesties), weinig zicht op leefwereld kinderen.	Meso
Verstoord contact tussen (autochtone) bewoners en (islamitische) jongeren in de buurt.	Meso
Spanningen tussen bewoners, autochtone bewoners die niet positief denken over andere culturen.	Meso
Problematische relatie tussen jongeren en professionals in de buurt.	Meso

Religieuze dimensie (push)

Behoeftte aan zingeving.	Micro
Zoekende hoe in Nederland als goede moslim te kunnen leven.	Micro
Behoeftte aan kennis over de islam.	Micro
Gebrek aan beschikbaarheid kennis (bijv. bij ouders, moskee, vrienden), zoeken op internet.	Meso

Politieke dimensie (push)

Ervaren achterstelling van de moslimgemeenschap.	Micro
Het gevoel dat er met twee maten gemeten wordt, dubbele standaard.	Micro
Het gevoel dat 'het westen' niet optreedt tegen geweld tegen moslimbroeders.	Micro

In onze onderzoeksinstrument onderscheiden we ook enkele triggerfactoren op meso- en macroniveau: 'pullfactoren' die er voor kunnen zorgen dat jongeren die vatbaar zijn in een radicaliseringsproces terecht komen.⁴ We leggen hierbij de focus op elementen die mogelijk beïnvloedbaar zijn door beleid. Het microniveau (bijvoorbeeld het overlijden van een naaste) laten we buiten beschouwing, omdat dergelijke factoren niet door beleid te beïnvloeden zijn.

Triggers (pull)

Invloed (inter)nationale ontwikkelingen (zoals aanslagen en de reactie hierop).	Macro
Toonzetting publieke/politieke debat.	Macro
Personen aanwezig die zich positief uitlaten over organisaties zoals IS.	Meso
Invloed uitreizigers.	Meso
Invloed terugkeerders.	Meso
Jongeren die elkaar beïnvloeden, negatieve groepsdynamiek.	Meso

³ In aansluiting op het door M. Slootman en J. Tillie in 2006 gemaakte onderscheid in: *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden.*

⁴ We maken hiervoor gebruik van kennis uit de rapportage *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces* van Feddes, Nickolson en Doosje (2015).

Enkele eerder genoemde pushfactoren kunnen ook juist bescherming bieden tegen radicalisering, zoals een goede relatie tussen jongeren en professionals in de buurt of een gevoel van acceptatie, zich thuis voelen in Nederland. Onderstaand ter aanvulling nog drie specifieke beschermende factoren.

Weerbaarheid

Hechtheid gemeenschappen.	Meso
Tegen- of alternatief geluid uit 'gemeenschappen'.	Meso
Multipel groepslidmaatschap.	Meso

2.2 Onderzoeksgroepen

Binnen het onderzoeksinstrument worden drie mogelijke onderzoeksgroepen onderscheiden:

1. *Professionals* die (dagelijks) in contact staan, werken met jongeren.
Te denken valt aan professionals van het jongerenwerk, onderwijs, wijkagenten, jeugd-boa's, straatcoaches, wijk-/jeugdteams, jeugdhulpverlening, jeugd GGZ.
2. *Informeel sleutelfiguren* die goed zicht hebben op wat er speelt bij jongeren.
Te denken valt aan (migranten)zelforganisaties, moskeeën, ondernemers, actieve bewoners en sportclubs.
3. *Jongeren*.
Wij raden aan (indien mogelijk) niet alleen over jongeren te praten, maar ook met jongeren. Het is goed om na te gaan wat er bij de jongeren speelt en om te verifiëren of het beeld dat professionals en informele sleutelfiguren schetsen hierbij aansluit.

2.3 Dataverzameling

Het is zowel mogelijk om kwantitatieve als kwalitatieve gegevens te verzamelen om zicht te krijgen op de voedingsbodem voor radicalisering.

KWANTITATIEVE METHODE

Kwantitatieve dataverzameling door middel van enquêtes biedt inzicht in de mate van aanwezigheid van factoren die gezamenlijk een voedingsbodem voor radicalisering kunnen vormen. Er zijn verschillende voordelen van het vergaren van cijfermatige data. Ten eerste biedt het de mogelijkheid tot een vergelijking met andere gemeenten, tussen stadsdelen of buurten in een gemeente en tot een vergelijking van een situatie over tijd (bijvoorbeeld voor en nadat bepaalde beleidsmaatregelen zijn ingezet). Ten tweede is het mogelijk een grote groep jongeren, professionals en sleutelfiguren te bereiken, waardoor er een representatief beeld komt van wat er in de gemeente of buurt

speelt. Ten derde is het aannemelijk dat jongeren minder geneigd zijn tot sociaal wenselijke antwoorden wanneer zij anoniem zelf een vragenlijst mogen invullen.

Voor jongeren is in het KIS project in 2017 een andere vragenlijst ontwikkeld dan voor professionals/sleutelfiguren. De vragen zijn afgestemd op de kennis, leefwereld en taalniveau van de desbetreffende onderzoeksgroep. Bij gebruik van het onderzoeksinstrument kunnen onderzoekers in overleg vragen aan de ontwikkelde vragenlijsten toevoegen die belangrijk zijn voor de specifieke situatie in een gemeente.

De binnen KIS ontwikkelde vragenlijsten zijn op aanvraag van gemeenten vrij beschikbaar. Wel zal er een begeleidend gesprek plaatsvinden waarin de onderzoekers het gebruik van de vragenlijsten nader zullen toelichten.

KWALITATIEVE METHODE

Met kwalitatieve onderzoeksmethoden (zoals focusgroepen en interviews) kan er meer diepgaand en/of verkennend in kaart worden gebracht wat voor factoren in een gemeente jongeren vatbaar kunnen maken voor radicalisering. Indien men ook een enquête inzet, dan is het mogelijk in focusgroepen of interviews het verhaal achter de cijfers op te halen; de cijfermatige gegevens worden geduid. Kwalitatieve vormen van onderzoek lenen zich ook om nader in te gaan op eventueel in te zetten interventies. Waar hebben jongeren behoefte aan, wat zou hen kunnen versterken? Of wat denken professionals en sleutelfiguren dat gedaan moet worden om te zorgen dat jongeren zich niet van de samenleving afkeren? Ook hiervoor zijn binnen KIS enkele topiclijsten ontwikkeld, die na overleg gebruikt mogen worden.

VOORBEELD ONDERZOEKSOPZET

Indien men ervoor kiest zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve benadering te gebruiken, dan kan de onderzoeksopzet er per onderzoeksgroep als volgt uitzien. Onderstaande betreft één mogelijke uitwerking van een onderzoeksopzet. Er zijn echter vele varianten mogelijk. Paragraaf 2.5 gaat nader op dit maatwerk in.

Professionals

Met de gemeente wordt een lijst met potentiële respondenten opgesteld. Het streven is een diverse groep respondenten te krijgen, zowel naar professe, als naar herkomst, als naar de wijk(en) binnen de gemeente waar ze werkzaam zijn. We organiseren enkele bijeenkomsten van 1,5 uur waar we de professionals voor uitnodigen. In het eerste half uur zullen zij een vragen-

lijst (online of op papier) invullen.⁵ Vervolgens gaan we verder met hen in gesprek over de voedingsbodem voor radicalisering. Hierin staat verdieping centraal, maar ook het met elkaar vooruitkijken naar wat er mogelijk zou kunnen zijn om de voedingsbodem voor radicalisering tegen te gaan. Ook wordt aandacht besteed aan wat er al gebeurt in de gemeente.

Informele sleutelfiguren

Om informele sleutelfiguren te kunnen benaderen maken we gebruik van het netwerk dat er vaak al is binnen de gemeente. Vervolgens zetten we de zogenaamde 'sneeuwbalmethode' in. Via de reeds bekende sleutelfiguren trachten we nieuwe sleutelfiguren in de gemeente te achterhalen. Voor deze sleutelfiguren organiseren we bijeenkomsten van 1½ uur, in de avond. In het eerste half uur vullen ze de vragenlijst in. In het uur erna wordt er doorgepraat over de voedingsbodem voor radicalisering, wat er nu al gebeurt in de gemeente qua beleid en wat er volgens de sleutelfiguren (aanvullend) gedaan zou kunnen worden. Sommige sleutelfiguren zullen niet op deze bijeenkomsten aanwezig kunnen/willen zijn. Deze bezoeken we op locatie (bijvoorbeeld in de moskee of in de onderneming).

Jongeren

We stellen voor de jongeren via hun middelbare school te benaderen. Dit heeft als groot voordeel dat er op relatief makkelijke wijze veel respons kan worden behaald. De vragenlijst wordt klassikaal ingevuld, in de aanwezigheid van twee onderzoekers tijdens 1 lesuur. Dit geeft de mogelijkheid na het invullen nog kort met de jongeren verder te praten over wat er bij hen speelt. Indien de vragenlijst emoties oproept kan daar in de rest van het lesuur nader met elkaar over doorgepraat worden. In overleg met de school zal bepaald worden om welk lesuur het zal gaan. Indien mogelijk maken we gebruik van een computerlokaal, zodat de leerlingen de vragenlijst online kunnen invullen.

Het is ook mogelijk ervoor te kiezen jongeren buiten scholen om te benaderen. Aan professionals en sleutelfiguren, zoals jongerenwerkers, sportclubs en zelforganisaties, kan gevraagd worden jongeren te benaderen voor het invullen van een vragenlijst. Ook een combinatie is mogelijk, zodat zowel jongeren op school, als jongeren die niet (meer) op school zitten in het onderzoek worden meegenomen.

De doelgroep van het instrument ligt rond de 15-20 jaar. In de adolescentie ontwikkelt een jongere zijn/haar identiteit. Dit kan gaan om een groep-/sociale identiteit, maar bij jongeren met een islamitische achtergrond ook om een religieuze identiteit. Bij sommige adolescenten speelt (hiernaast) een (verhoogde) hang/behoefte aan sensatie, spanning, avontuur een rol (zogenaamde 'sensatiezoekers'). Deze mechanismen maken adolescenten meer kwetsbaar, wat men mogelijk eerder vatbaar maken voor een radicaliseringsproces. Hiernaast is op jongere leeftijd qua beïnvloeding nog meer mogelijk dan op een latere leeftijd. Vanwege de (identiteit)ontwikkeling die nog plaatsvindt, maar ook omdat jongeren (veelal) nog op school zitten, een plek waar 'bredere' preventie interventies relatief makkelijk kunnen worden ingezet. Maar, ook hier geldt: maatwerk is mogelijk. De onderzoeksgroep kan (binnen grenzen) worden afgestemd op de situatie en wensen in een gemeente.

ENQUÊTE ONDER JONGEREN: VANWEGE GEVOELIGHEID AFNAME VRAGENLIJST ONDER BEGELEIDING

Zoals eerder gesteld, gaat de voorkeur uit naar een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Hiermee wordt zowel een breed en representatief als een diepgaand inzicht gekregen in de voedingsbodem en triggerfactoren voor radicalisering. Het bevragen van jongeren via de ontwikkelde vragenlijst over dergelijke complexe en gevoelige problematiek vormt echter wel een uitdaging. Zoals reeds benoemd is het van belang dat het invullen van de vragenlijst niet een stigmatiserend en/of polariserend effect heeft. We hebben in het ontwikkeltraject daarom veel aandacht besteed aan het formuleren van de vragen en het evenwicht van het totaal aan vragen: voldoende neutrale vragen en een goede afwisseling van (meer) positieve en (meer) negatief geformuleerde vragen en stellingen. Uit de test onder jongeren bleek dit geslaagd, zij ervoeren geen negatieve gevoelens bij afzonderlijke vragen in de vragenlijst en bij de gehele vragenlijst.

Tegelijkertijd gaat de vragenlijst wel over gevoelige thema's. Het is daarom van belang de ontwikkelde vragenlijst onder begeleiding af te nemen. Bijvoorbeeld in een klassikale setting op een school, of bij een groep van het jongerenwerk. In deze klassikale setting kan het onderzoek worden toegelicht door een onderzoeker, tijdens het invullen van de vragenlijst kunnen vragen aan de onderzoeker worden gesteld en er is de mogelijkheid met elkaar na te praten. Wat vonden de jongeren van de vragenlijst, waren er vragen bij die ze moeilijk vonden, zijn er nog dingen die ze kwijt willen en cetera.

5 Het inzetten van een kwantitatieve methode om professionals en sleutelfiguren te bevragen heeft alleen meerwaarde als een redelijk aantal personen hiervoor beschikbaar is. Mochten er bijvoorbeeld slechts vijftien a twintig relevante respondenten zijn, dan kan een kwalitatieve methode (interviews of groepsgesprekken) meer voor de hand liggen.

2.4 Maatwerk

AANTAL ONDERZOEKSGROEPEN

Het kan gelang het moment en de situatie in een gemeente verschillen of er behoefte is aan een grondig en breed beeld of dat men interesse heeft in een quick scan. Bij de eerste situatie (breed onderzoek) kan er voor gekozen worden alle drie de onderzoeksgroepen in het onderzoek mee te nemen (jongeren, professionals en informele sleutelfiguren), bij de tweede situatie (smaller onderzoek) om maar één onderzoeksgroep te bevragen, bijvoorbeeld de professionals.

METHODE

Eerder beschreven we de voordelen van een kwantitatieve dataverzameling en een kwalitatieve dataverzameling. Tevens is eerder een voorbeeld onderzoeksopzet besproken waarin kwantitatieve methoden van dataverzameling (vragenlijsten) wordt gecombineerd met een kwalitatieve methode van dataverzameling (focusgroepen).

Er kan, gelang de behoefte van de gemeente, voor verschillende combinaties van kwantitatieve en kwalitatieve methoden gekozen worden. Nog twee voorbeelden:

1. Alleen kwalitatieve methoden

Een gemeente heeft geen behoefte aan zicht op de mate van de aanwezigheid van de voedingsbodem voor radicalisering, maar wel aan een globaal beeld. Hiernaast vreest de gemeente dat scholen niet aan het onderzoek mee willen werken, waardoor jongeren moeilijk voor de enquête te bereiken zijn. In een dergelijk geval kan er voor gekozen worden alleen kwalitatief onderzoek uit te voeren, door middel van focusgroepen en interviews.

2. Jongeren kwantitatief, professionals en sleutelfiguren kwalitatief

Een gemeente wil zicht op de mate waarin factoren aanwezig zijn die jongeren vatbaar maken voor radicalisering. Tevens wil de gemeente een representatief beeld van wat er speelt bij jongeren. Zij kiezen voor een enquête onder jongeren op scholen. De gemeente wil professionals laten reflecteren op de cijfermatige bevindingen van de enquête onder jongeren. Dit gebeurt in interviews en focusgroepen. Deze lenen zich ook om door te praten over het focussen/verbeteren van beleid.

MEETNIVEAU

Het is mogelijk het onderzoeksinstrument op verschillende 'niveaus' in te zetten: een wijk, stadsdeel of gemeente. De keuze hangt af van de interesse van de gemeente, zijn er bijvoorbeeld wijken of stadsdelen waar men meer problematiek verwacht, dan kan men daar op inzoomen. Ook kan een rol bij de keuze spelen of er grote verschillen zijn tussen wijken en stadsdelen binnen een gemeente.

2.5 Analyse bestaand beleid: handelingskader met kansrijke interventies

Door middel van kwantitatieve en/of kwalitatieve dataverzamelmingsmethoden komt er zicht in de voedingsbodem en triggerfactoren voor radicalisering in een gemeente en inzicht in bestaande beschermende factoren tegen de vatbaarheid van radicalisering. Door middel van interviews en/of focusgroepen en/of een documentenanalyse kan nagegaan worden wat er in de gemeente al ter preventie gebeurt om de weerbaarheid van jongeren te vergroten.

Indien we voedingsbodem voor radicalisering afzetten tegen het reeds bestaande beleid in een gemeente, dan is het mogelijk dat er 'witte vlekken' in het beleid naar voren komen, factoren die belangrijk zijn in de voedingsbodem voor radicalisering, maar die nog niet of onvoldoende door beleid worden geadresseerd.

Voor kansrijke interventies voor deze eventuele witte vlekken kunnen we voor inspiratie kijken naar wat er 'in het land' voor interventies en maatregelen genomen worden ter preventie van radicalisering. Hierbij kan men gebruik maken van de interventies die het Verwey-Jonker Instituut in 2015 en 2016 binnen KIS heeft geïnventariseerd. Voor informatie over de meest actuele kansrijke interventies kan een gemeente ook contact opnemen met de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS), www.socialestabiliteit.nl.⁶

Op basis van deze analyse van bestaand beleid in het licht van de aanwezige problematiek kunnen we, gezamenlijk met de gemeente en professionals, een handelingskader met kansrijke interventies voor de desbetreffende gemeente ontwikkelen. Voor maatwerkadvies kunt u ook contact opnemen met de ESS.

6 Dertien inspirerende praktijkvoorbeelden selecteerden we vanuit deze 220 en beschreven we in 2015 in een rapportage: <http://www.kis.nl/publicatie/13-praktijkvoorbeelden-om-radicalisering-te-voorkomen>. De in 2016 beschreven interventies zijn binnenkort op <http://www.kis.nl> beschikbaar.

Bijlage 1 Recente literatuur voedingsbodem radicalisering

Bakker, E. & Bont R. de. (2016). Belgian and dutch jihadist foreign fighters (2012-2015): Characteristics, motivations and roles in the war in Syria en Iraq. *Small wars & Insurgencies: volume 27*, 2016, issue 5.

De Wolf, A.& Doosje, B. (2015). *Aanpak van radicalisme. Een psychologische analyse.*

Feddes, A.R., Nickolson, L. & Doosje, B.J. (2015). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces.* ESS/UvA.

Gielen, A.J. (2015). *Rol gemeenten in integrale aanpak radicalisering.* NGB/VNG.

ICCT –Van Ginkel, B. (2016). *The Foreign Fighters Phenomenon in the EU – Profiles, Threats & Policies.* Den Haag: NCTV.

Kleijwegt, M. (2016). *Twee werelden, twee werkelijkheden, hoe ga je daar als docent mee om?* Den Haag: Ministerie OCW.

Mann, L., Doosje, B., Konijn, E.A., Nickolson, L., Moore, U. & Ruigrok, N. (2015). *Indicatoren en manifestaties van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen.* FORUM, UvA, VU.

SCP (2015) *Werelden van verschil.* Den Haag: SCP.

Sieckelinck, S. & Winter, M. de. (eds.) (2015). *Formers and Families. Transitional journeys in and out of extremisms in the United Kingdom, Denmark and The Netherlands.* Den Haag: NCTV.

Colofon

Financier: Kennisplatform Integratie & Samenleving
Auteurs: Drs. J. Broekhuizen
Met medewerking van: M.van Kapel, MSc.
F. Hermens
Ontwerp: Design Effects
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
P/a Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Integratie & Samenleving: <http://www.kis.nl>.

ISBN 978-90-5830-802-3

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2017.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving.

Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

